

УДК 347.77

Ю.Л. БОШИЦЬКИЙ, Ю.М. КАПІЦА

Юрій Ладиславович Бошицький, професор, ректор Київського університету права НАН України, керівник Міжнародного центру правових проблем інтелектуальної власності при Інституті держави і права ім В.М. Корецького НАН України

Юрій Михайлович Капіца, кандидат юридичних наук, директор Центру досліджень інтелектуальної власності та трансферу технологій НАН України

ПРАВОВІ АСПЕКТИ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ В УКРАЇНІ НА ПРИКЛАДІ НАН УКРАЇНИ

Незважаючи на те, що інтелект у всі часи мав надзвичайно високу вартість у будь-якому суспільстві, в умовах сучасності він перетворився на стратегічний ресурс держав. Так, експорт новітніх технологій сприяв швидкому розвитку економік багатьох країн світу, створював умови для розвитку науки, техніки, для раціонального використання їх результатів. Ті країни, що зробили у своїй внутрішній політиці ставку на заохочення до творчості, на розвиток науки й освіти, нині входять до числа найбільш розвинених країн з високим рівнем якості життя.

Створення нових об'єктів інтелектуальної власності, зокрема винаходів, корисних моделей, промислових зразків супроводжується багатьма питаннями, серед яких важливе місце посідають проблеми правової охорони цих об'єктів, прав та інтересів їхніх творців. Тому вдосконалення правової охорони інтелектуальної діяльності, належна охорона її результатів є обов'язком усього суспільства – державних діячів, вчених, практиків і особливо юристів. Безумовно, ці питання потрібно розглядати комплексно.

Абсолютно природно, що культура, науково-технічний рівень виробництва, ефективність економіки, соціально-економічний прогрес в цілому і, нарешті, добробуту суспільства значною мірою залежать від рівня й ефективності творчої діяльності в цьому суспільстві, а творча, інтелектуальна діяльність стала рушійною силою розвитку цивілізації. Країни з високорозвиненою ринковою економікою відзначаються певним рівнем розвитку освіти, науки й культури. Культура, виробництво, матеріально-технічне забезпечення побуту зумовлюють і визначають рівень цивілізації того чи іншого суспільства. Однак все це є результатами творчої діяльності людини.

Закони ринкової економіки ставлять питання, щоб науково-технічні дослідження і виробничий процес розглядалися як єдиний процес розвитку науки, техніки і виробництва, як стадії єдиного циклу. Виробництво завжди буде вимагати від науки та від науково-технічних досліджень усе нових і нових рішень, тобто винаходів та інших досягнень, які б невпинно підвищували ефективність суспільного виробництва. Наступна група об'єктів інтелектуальної власності – засоби індивідуалізації учасників цивільного обороту, товару і послуг. Іншими словами – це комерційні позначення, якими виробник позначає вироблену ним продукцію, надані послуги або індивідуалізує себе на ринку серед інших суб'єктів господарювання.

Домінуюча роль права у створенні, охороні та захисті об'єктів інтелектуальної власності

Право, будучи формою вираження розвитку суспільних відносин, фіксує їх рівень, істотно впливає на їхній зміст, створюючи різні об'єкти інтелектуальної власності. Але цей вплив може бути не тільки позитивним, а й негативним. У цьому випадку норма виступає не стимулом, а гальмом. Така ситуація складається, коли виникає суперечність між формою суспільних відносин і їхнім змістом, коли правова форма застаріла і не відповідає тенденціям розвитку суспільних відносин або, навпаки, форма сама по собі прогресивна, однак не може бути реалізована на практиці внаслідок того, що суспільні відносини відстають в своєму розвитку. Коли відсутня передусім економічна база, яка забезпечує «дотягнення» змісту до форми і тим самим реалізацію норм права.

Основними засобами вдосконалення законодавства в сфері інтелектуальної діяльності є підвищення якості нормативної бази, посилення наукової обґрунтованості та демократизації правотворчості й правозастосування.

У теорії права якість законів пов'язується або з їхніми властивостями, або з властивостями нормативних актів взагалі, або з рівнем ефективності їхнього застосування. На сучасному етапі розвитку суспільства якість законодавства безпосередньо пов'язують з роллю права в розв'язанні завдань економічної реформи, оскільки від якості закону залежить не тільки його регулятивний, ідеологічний або інформаційний потенціал, а й можливість ефективної його реалізації. Найважливішою ознакою якості та передумовою ефективності закону є повнота правового регулювання. Це означає регулювання законодавчими актами тих відносин, які потребують правової регламентації за допомогою матеріальних і процесуальних норм, а також шляхом встановлення охоронних санкцій за порушення регулятивних норм. Повнота правового регулювання передбачає врахування в законодавстві цілого комплексу процесів, що характеризують зв'язок права із навколишнім середовищем, визначають його місце серед об'єктів зовнішнього оточення.

Передусім варто зазначити, що національне законодавство з питань інтелектуальної власності відносно молоде. Однак у результаті послідовного створення законодавчої та нормативної бази, яка б відповідала вимогам основних міжнародних конвенцій у сфері інтелектуальної власності, вже сформована система законодавства у цій сфері. Цьому сприяли вимоги щодо становлення цивілізованого ринку об'єктів інтелектуальної власності, створення умов для викорінення піратських механізмів виготовлення і розповсюдження контрафактних творів. Новий Цивільний кодекс України відіграє важливу роль у завершенні цього процесу.

Широкому колу питань щодо регулювання авторських і суміжних прав присвячена окрема глава Цивільного кодексу України (гл. 36) «Право інтелектуальної власності на літературний, художній та інший твір (авторське право)» і глава 37 «Право інтелектуальної власності на виконання, фонограму, відеограму та програму (передачу організацій мовлення (суміжні права))»¹. Правові норми, які містяться у даних главах ЦКУ, носять характер основ цивільного законодавства щодо охорони і захисту авторських суспільних відносин. Авторське право є складовою частиною цивільного права. Тому до авторських відносин можуть бути застосовані всі ті правила ЦКУ загального характеру, розраховані на регулювання всіх цивільно-правових відносин. На авторські відносини поширюються норми, що містять правила про правочини, правосуб'єктність, засоби й способи захисту порушених прав тощо. Також до авторського права можуть бути застосовні правила Кодексу щодо спадкового права і правоздатності іноземних громадян та осіб без громадянства.

Цивільний кодекс України як акт базисного характеру визначає місце авторських прав у системі інших цивільних прав, а також фіксує принципові положення, що стосуються питань їх охорони й захисту. Однак Цивільний кодекс не підміняє собою всі інші закони, що регулюють цивільні відносини. Виконуючи роль базисного акта системи цивільного законодавства, кодекс включає у свій склад тільки норми загального значення. А закріплення в ньому спеціальних правил, присвячених регулюванню окремих аспектів тих чи інших відносин у всьому їх різноманітті, неможливе і недоцільне. Про це свідчить і аналіз кодифікованого цивільного законодавства інших країн – авторські відносини регулюються там спеціальним законом.

Більш системно і детально положення Цивільного кодексу України розкриті в спеціальному Законі України «Про авторське право і суміжні права» від 23 грудня 1993 р. (далі – ЗУ АПСР)². Цей Закон регулює дві великі самостійні групи суспільних відносин. Перша група відносин пов'язана зі створенням і використанням творів науки, літератури і мистецтва і становить одну групу норм права. Дані відносини є предметом регулювання авторського права в його традиційному значенні. Інша група – це відносини, які виникають у зв'язку зі створенням і використанням фонограм, виконань, постановок, передач організацій ефірного і кабельного мовлення. Їх називають суміжними правами. Ці відносини не є авторськими, однак тісно взаємопов'язані з ними. Тому їхнє регулювання в одному законі є логічним і доцільним.

Варто зазначити, що Закон України «Про авторське право і суміжні права» максимально наближений за рівнем авторсько-правової охорони до аналогічних законів найбільш розвинутих країн, в ньому враховано принципові положення найбільш важливих міжнародних договорів і конвенцій, зокрема Бернської конвенції про охорону літературних і художніх творів.

Зазначений закон своєю правовою природою має багатогалузевий характер, хоча в ньому практично відсутні норми іншої галузевої приналежності. Виділимо тільки правила, що носять цивільно-процесуальний характер, а також кілька бланкетних, тобто відсилочних норм до кримінального та адміністративного законодавства. Переважна більшість норм закону розрахована на пряме застосування.

Учасники авторських і суміжних відносин, відповідно до закону, не обмежені у здійсненні своїх прав, тобто вільні розпоряджатися ними на свій розсуд. Враховуючи те, що в сучасних ринкових умовах майнові права авторів отримали статус своєрідного товару, це дозволяє вільно відчужувати і передавати його на підставі цивільно-правових угод. Дані положення закону надають йому чітко виражену ринкову спрямованість.

Іншими важливими джерелами авторського права є підзаконні акти, які покликані розвивати та деталізувати правила, що містяться в законах. Підзаконні акти у сфері авторського права і суміжних прав поділяються на три основні групи: підзаконні акти загального характеру, відомчі нормативні акти, локальні акти. До підзаконних актів загального характеру належать постанови Кабінету Міністрів України (далі – КМУ) у сфері авторського права та суміжних прав. Серед найбільш важливих – постанови КМУ «Про розміри відрахувань до фондів творчих спілок України за використання творів літератури та мистецтва від 3 березня 1992 р., «Про мінімальні ставки авторської винагороди за використання творів літератури і мистецтва» від

18 листопада 1994 р., «Про державну реєстрацію прав автора на твори науки, літератури і мистецтва» від 18 липня 1995 р., «Про затвердження Правил роздрібної торгівлі примірниками аудіовізуальних творів і фонограм» від 4 листопада 1997 р., «Про затвердження положень з питань розповсюдження примірників аудіовізуальних творів та фонограм» від 13 жовтня 2000 року³.

Підзаконні нормативні акти загального характеру у сфері авторського права мають право приймати інші центральні органи виконавчої влади, зокрема Міністерство освіти і науки, Міністерство культури, а також деякі інші органи управління за функціональним призначенням. Відомчі акти є важливими джерелами авторського права, вони видаються тими центральними органами виконавчої влади, яким підпорядковані організації, що використовують твори науки, літератури і мистецтва. Відомчі акти приймаються також тими міністерствами, яким підпорядковані спеціалізовані видавництва та організації, що використовують авторські твори. Відомчі акти ґрунтуються на законах і підзаконних актах загального характеру, у випадку розбіжності з ними не підлягають застосуванню, а також можуть бути оскаржені в судовому порядку.

Локальні акти в сфері авторського права, як правило, стосуються проблем, пов'язаних із проведенням творчих конкурсів, організацією вернісажів і виставок, упорядкуванням реалізації творів образотворчого мистецтва тощо.

Внутрішні акти підприємства, установи та організації, які діють лише у межах окремої юридичної особи, представлені індивідуальними статутами і положеннями видавництв, редакцій газет та журналів, кіностудій, навчальних і наукових закладів, правилами їхньої роботи, посадовими інструкціями. Вони мають непряме відношення до регулювання авторських прав, але є важливими при укладанні авторських договорів. Локальні акти дають змогу визначити, чи має юридична особа право займатися діяльністю, зв'язаною з використанням творів. Якщо таким правом вона не володіє, укладений договір не буде мати юридичної сили, що потягне негативні наслідки. Локальні акти, як і акти відомчого характеру, чітко відповідають закону і підзаконним актам загального характеру.

Міжнародні договори й угоди – важливі джерела українського авторського права. Серед них головними є Бернська конвенція про охорону літературних і художніх творів (1886 р.), Римська конвенція про охорону інтересів виконавців, виробників фонограм і організацій мовлення (1961 р.), Женевська конвенція про охорону інтересів виробників фонограм від незаконного відтворення їх фонограм (1971 р.), Брюссельська конвенція про розповсюдження сигналів, що несуть програми, які передаються через супутники (1974 рр.), Всесвітня конвенція про авторське право (1952 р.)⁴. Національне законодавство взагалі, і зокрема у сфері авторського права, базується на принципі: якщо міжнародним договором, у якому бере участь Україна, встановлено інші правила, ніж ті, що містяться в Законі, то застосовуються правила міжнародного договору. Практична значимість цього означає, що норми міжнародних договорів мають перевагу перед внутрішнім національним законодавством, у зв'язку з чим їх роль у регулюванні авторських відносин надзвичайно важлива.

Цивільний кодекс України є важливим джерелом патентного права. У Книзі 4 «Право інтелектуальної власності» закріплено правила, що відіграють значну роль при регулюванні патентних відносин. Норми ЦКУ застосовуються до таких питань, як ліцензійні договори, способи захисту патентних прав тощо. Так, до джерел національного патентного права належать Закони України «Про охорону прав на винаходи і корисні моделі», «Про охорону прав на промислові зразки»⁵, деякі інші законодавчі акти. Звичайно, ці закони базуються на Конституції України, Законах України «Про власність», «Про державну таємницю» тощо. Підзаконні акти в сфері патентного права носять загальний характер, вони поширюються на всіх осіб, зв'язаних з охороною і використанням винаходів, корисних моделей, промислових зразків. Відомчих і локальних актів відносно небагато.

Відомчі підзаконні акти становлять нормативні акти різних міністерств і відомств, присвячені розвитку винахідництва, охороні й використанню об'єктів промислової власності у відповідній галузі народного господарства. Сфера дії таких актів останнім часом значно зменшилася у зв'язку з адміністративною реформою і скороченням числа галузевих міністерств, реформою законодавства в сфері промислової власності. Кількість локальних підзаконних актів місцевих органів влади й органів місцевого самоврядування, актів установ, зв'язаних з охороною і використанням об'єктів промислової власності, обмежено.

Конче важливим джерелом патентного права є міжнародні договори й угоди. Насамперед це Паризька конвенція про охорону промислової власності, Договір про патентну кооперацію. У 1994 р. країни СНД прийняли Євразійську патентну конвенцію, відповідно до якої створено Євразійське патентне відомство, що видає з 1 січня 1996 р.⁶ патенти на винаходи, які діють на території всіх держав, що беруть участь у Конвенції. Дана Конвенція не поширюється на корисні моделі й промислові зразки.

Правове регулювання відносин, зв'язаних з комерційними (фірмовими) найменуваннями, торговими марками, географічними зазначеннями, здійснюється нормами, що містяться в ряді законів України, актах підзаконного характеру, а також міжнародних договорах, у яких бере участь Україна. До головних законів належать Закони України «Про охорону прав на знаки для товарів і послуг» та «Про охорону прав на зазначення походження товарів»⁷. Спеціального закону, присвяченого комерційному (фірмовому) найменуванню, поки що в Україні немає. Однак у Цивільному кодексі відносини, які виникають стосовно даного об'єкта права інтелектуальної власності, регулює Глава 43 «Право інтелектуальної власності на комерційне найменування», до якої входить три статті, а в цілому в ЦКУ є десяток статей, які так чи інакше стосуються комерційних (фірмових) найменувань. Центральне місце серед них займає ст. 90 ЦКУ, у якій указується, що всі

юридичні особи, які є комерційними організаціями, можуть мати комерційне (фірмове) найменування. Ця норма дає змогу судити про суб'єктів права на фірму, якими є комерційні юридичні особи, а також констатувати, що право на користування фірмою водночас виступає і як обов'язок комерційної організації.

Слід зауважити, що в Україні до останнього часу була відсутня судова практика по спорах, пов'язаних з використанням фірмових найменувань і товарних знаків. Ні Верховний Суд України, ні Вищий Господарський Суд України поки ще не прийняли керівних постанов з даних питань. Відомий інтерес мають, втім, рекомендації нарад по судово-арбітражній практиці, а також експертна практика Держслужби інтелектуальної власності, які хоча і не є джерелами права, але показують, як застосовуються норми патентного права в реальному житті.

Стосовно положень міжнародних конвенцій з питань комерційних позначень, то вони є складовою частиною правової системи України. Зазначимо, що Україна бере участь практично у всіх основних міжнародних договорах, прямо присвячених питанням міжнародно-правової охорони комерційних позначень. Це Паризька конвенція про охорону промислової власності, Мадридська угода про міжнародну реєстрацію знаків і Ніццька угода про міжнародну класифікацію товарів і послуг для реєстрації знаків.

Є певна специфіка законодавства, що регулює правовідносини, які пов'язані з так званими нетрадиційними об'єктами інтелектуальної власності. Дана специфіка пов'язана з самим об'єктом правового регулювання. Законодавство в цій сфері складається з різних джерел права, що містять правила стосовно кожного з цих об'єктів інтелектуальної власності. Так, наприклад, це наукові відкриття, яким присвячено лише дві статті глави 38 ЦКУ, що має назву «Право інтелектуальної власності на наукове відкриття». Однак норми, які містяться в зазначеній главі ЦКУ, лише визначають поняття наукового відкриття, право автора на наукове відкриття і форму його правової охорони.

Єдиним нормативним актом, що розкриває поняття й ознаки відкриття, порядок оформлення прав на нього, зміст цих прав та інші найважливіші питання, залишається Положення про відкриття, винаходи і раціоналізаторські пропозиції, затверджене ще Радою Міністрів СРСР 21 серпня 1973 року. Слід, однак, зазначити, що правила цього Положення, які присвячені відкриттям, хоча зараз вже не застосовуються на практиці, але формально зберігають свою юридичну чинність.

Національне законодавство про охорону прав на *комерційну таємницю* складається з сукупності статей, що містяться в різних нормативно-правових актах, присвячених регулюванню інших суспільних відносин. Важливе значення мають статті Закону України «Про захист від недобросовісної конкуренції»⁸, якими заборонено незаконне використання інформації, що становить комерційну таємницю, визначають функції і права державних антимонопольних органів, містять санкції, що застосовуються до порушників правил чесної конкуренції, а також включають цілу низку положень, які мають до неї безпосереднє відношення. Так, це норми, що стосуються поняття інформаційних ресурсів, конфіденційної інформації, захисту інформації тощо.

Нормативним актом, присвяченим правовій охороні *компонувальних інтегральних мікросхем (ІМС)*, є Закон України «Про охорону прав на топографії інтегральних мікросхем»⁹. Так, топографія ІМС розглядається як самостійний об'єкт, відмінний від об'єктів, охоронюваних авторським і патентним правом. Тому Закон містить норми, що регулюють усі види цивільних та інших відносин, які виникають з приводу створення і використання топографій. Дане положення, звичайно, не виключає того, що в розглянутій сфері можуть застосовуватися загальні норми цивільного права, а з питань, для яких специфіка охоронюваного об'єкта не має істотного значення, і деякі положення авторського та патентного права.

Правова охорона *селекційних досягнень* регулюється Законом України «Про охорону прав на сорти рослин», в якому розкрито поняття, ознаки і види селекційних досягнень, що отримують правову охорону, загальний порядок оцінки їх охороноздатності, виключні права патентовласників і авторів селекційних досягнень, відповідальність за їх порушення тощо.

Правове регулювання отримали відносини, що виникають в процесі *раціоналізаторської діяльності* людини. Незважаючи на те, що сьогодні сфера централізованого державного регулювання раціоналізаторської діяльності значно звузилася, оскільки така регламентація повинна здійснюватися самими підприємствами, результати цієї діяльності залишаються конче важливими для держави. Раніше діючі нормативні акти, зокрема, Положення про відкриття, винаходи і раціоналізаторські пропозиції 1973 р., а також підзаконні акти Патентного відомства СРСР, що доповнювали і розвивали його, втратили своє обов'язкове значення.

Розвиток та врегулювання створення, охорони та використання об'єктів права інтелектуальної власності в НАН України

Аналіз діяльності наукових установ НАН України у патентно-ліцензійній сфері свідчить, що до 1991 р. установи щорічно подавали 3600–3800 заявок на винаходи та отримували 2100–2400 авторських свідоцтв на винаходи. В іноземних країнах щорічно отримувалось 70–130 патентів на винаходи. Вказані показники відображали значний науково-технічний потенціал наукових установ НАН України та в цілому показники діяльності з патентування в Україні, інших країнах СРСР були зіставні з показниками розвинутих країн світу.

Економічна криза 90-х років минулого століття, пов'язана з розпадом СРСР, зменшення на порядок обсягів фінансування наукових досліджень в нашій країні, зміна внутрішньополітичних та економічних пріоритетів відобразилися на діяльності наукових установ НАН України, обсяги подання заявок на винаходи знизилися у 10–13 разів. Практично повністю припинилося патентування винаходів в країні далекого зарубіжжя. Щорічні обсяги подання заявок на охорону прав на винаходи до країн СНД становили незначну кількість – 17–20 заявок на рік. У цілому в Україні зазначені фактори призвели до скорочення кількості винаходів

ників та раціоналізаторів з 1991 р. до 2002 р. більш ніж у 20 разів, з 800–1100 тис. у 1986–1991 рр. до 45 тис. у 2002 році.

Виникли суттєві труднощі щодо отримання охоронних документів. Відбулися якісні зміни подання заявок на винаходи. Так, з 1991 р. по 2004 р. в Україні видавалися деклараційні 6-річні патенти без проведення експертизи по суті під відповідальність заявника.

Все це створило систему відсутності контролю за якістю заявок. Патент став охоронним документом, під який неможливо було отримати інвестиції з можливістю патентування будь-яких, навіть звичайних технічних рішень. Термін розгляду заявок на винаходи з проведенням експертизи по суті перевищував 4–5 років, що призвело до втрати сенсу в отриманні охоронних документів у зв'язку із застарілістю технічних рішень.

Значні проблеми склалися і з забезпечення патентною інформацією в Україні. До 1991 р. забезпечення патентною інформацією в Україні відбувалося через Патентний фонд Державної науково-технічної бібліотеки (далі – ДНТБ) та 17 регіональних центрів науково-технічної інформації в Харкові, Сімферополі, Львові та інших містах. З 1992 р., у зв'язку зі зменшенням фінансування, одержання патентної інформації ДНТБ та регіональними центрами зупинилося. Припинилася передплата реферативного журналу «Изобретения стран мира», що був основним джерелом патентної інформації для винахідників. Хоча на створене у 1992 р. Державне патентне відомство покладалося завдання комплектування Українського патентного фонду (патентної бібліотеки) (п. 4 Положення про Держпатент, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 21 липня 1992 р. № 411), ця робота не була організована на належному рівні. Закупівля іноземних патентно-інформаційних видань, якими могло б користуватися широке коло громадян України, не здійснювалась.

Критична ситуація склалася з діяльністю патентно-ліцензійних відділів установ бюджетної сфери, включаючи систему НАН України. Протягом 90-х років минулого століття підрозділи з патентно-ліцензійної роботи (охорони інтелектуальної власності) в наукових установах, організаціях та на підприємствах України були практично ліквідовані. Це призвело до руйнування державної системи підтримки винахідництва в установах та на підприємствах, з чим безпосередньо пов'язано як зменшення винаходів в Україні, так і занепад діяльності з їх захисту та комерціалізації. У наукових установах НАН України відбулося зменшення кількості працівників патентно-ліцензійних відділів з 7–12 осіб у великих установах до 2–3 осіб та в інших установах – з 3–4 осіб до одного фахівця або такий фахівець був відсутній.

Крім того, патентні підрозділи здійснювали роботу на основі застарілих нормативних положень ще 1985 року. Оплата праці працівників патентних підрозділів значно погіршилась порівняно з діючою раніше постановою Держкомпраці СРСР та Секретаріату ВЦСПС від 19 червня 1985 року. Так, згідно з актами СРСР оплата праці керівників патентно-ліцензійних відділів здійснювалась на рівні керівників основних наукових підрозділів. Проте вказані положення були відмінені зі встановленням зниженої оплати праці відповідних керівників як керівників допоміжних підрозділів. Згодом відділи з винахідницької та патентно-ліцензійної роботи були віднесені до відділів, які виконують наукову, науково-технічну або науково-організаційну роботу, з оплатою праці керівника такого відділу на 30 % менше, ніж керівників науково-дослідних підрозділів.

Зазначимо, що вказана картина суперечила досвіду інших розвинутих країн, зокрема США, де відповідні відділи у відомствах, державних лабораторіях, університетах – один із основних елементів комерціалізації нововведень.

Національна академія наук України неодноразово звертала увагу на ці болючі питання. На виконання постанови Кабінету Міністрів України від 7 грудня 1998 р. № 1931 «Про заходи щодо реалізації Програми діяльності Кабінету Міністрів України» та доручення Кабінету Міністрів України від 14 січня 1999 р. № інд. 28 було підготовлено проект постанови «Про затвердження Типового положення про підрозділ міністерства, іншого органу центральної виконавчої влади з питань охорони прав на об'єкти інтелектуальної власності», що погоджена з усіма заінтересованими міністерствами та відомствами. Проте вказана постанова не була прийнята.

Ситуація змінилася лише при розробці проекту Закону України «Про державне регулювання діяльності у сфері трансферу технологій», прийнятого у 2006 році. За ініціативою НАН України до Закону були внесені положення щодо утворення в органах виконавчої влади НАН України, галузевих академіях наук, установ, що входять до сфери їх компетенції, – підрозділів з інноваційної діяльності, трансферу технологій, охорони інтелектуальної власності.

Маючи на меті зміну зазначених вище негативних тенденцій, НАН України було ініційовано у червні 2001 р. проведення спільного засідання Президії НАН України та Колегії Міністерства освіти і науки України «Про стан та проблеми правової охорони винаходів та інших об'єктів промислової власності в Україні».

У прийнятій постанові від 13 червня 2001 р. № 171 зазначалося, що щорічно зростає кількість підприємств і наукових організацій, в яких повністю припинилася винахідницька та раціоналізаторська діяльність. Питома вага таких підприємств у 1999 р. становила 95,1 %. Діючі закони України «Про охорону прав на винаходи та корисні моделі», «Про охорону прав на промислові зразки» не передбачають належний захист інтересів працівників – авторів об'єктів промислової власності, порядок та розмір винагороди за створення та використання винаходів. Вказувалося, що з 1992 р. у регіонах України припинилося одержання сучасної патентної інформації країн світу, зокрема видання «Изобретения стран мира», що робить винахідницьку роботу та проведення пошуку на патентну чистоту при експорті наукоємної продукції практично неможливими.

Також зазначалося, що перешкодою ефективній інноваційній діяльності в Україні є великі терміни (4–5 років) проведення експертизи заявок на винаходи та видачі патентів зі строком дії 20 років. Нагальним питанням є скорочення вказаних строків до двох років. Існуючий порядок видачі деклараційних («коротких») патентів без проведення кваліфікаційної експертизи зі строком дії шість років не забезпечує належного захисту винаходів, під такі патенти неможливо залучити інвестиції, що також суперечить вимогам Угоди про торговельні аспекти прав інтелектуальної власності (далі – TRIPS), якою передбачено строк дії патенту на винахід не менше 20 років. Вказувалося, що ситуація ускладнюється у зв'язку з відсутністю валютних коштів для патентування українських винаходів за кордоном, що є суттєвою перешкодою для інноваційної діяльності в Україні, зростання виробництва та експорту наукоємної продукції. Багато наукових установ відмовляються від патентів на винаходи через нестачу коштів для підтримання їх чинності, що призводить до значних втрат для нашої держави. В Україні на відміну від порядку, що існував до 1991 р., не здійснюється підготовка фахівців-патентознавців за рахунок державного замовлення.

Зазначалося, що в Україні не прийняте «Типове положення про підрозділ міністерства, іншого центрального органу виконавчої влади з питань охорони прав на об'єкти інтелектуальної власності». Ліквідація патентних підрозділів в державних установах, організаціях набула значних масштабів та вимагає термінового виправлення становища. Загальне падіння винахідницької активності в Україні потребує вжиття невідкладних заходів.

Постановою Президії НАН України та МОН України від 13 червня 2001 р. № 171 було затверджено Першочергові заходи з охорони в Україні прав на винаходи, інші об'єкти промислової власності, що передбачали напрями вирішення зазначених вище проблем. Проте питання припинення видачі деклараційних патентів було вирішено лише з 2004 р. з уведенням у силу нового Цивільного кодексу України. До цього часу не вирішено питання підтримки іноземного патентування українських винаходів, визначення порядку та розміру виплати винагороди винахідникам тощо.

Умови здійснення патентно-ліцензійної діяльності в наукових установах почали поступово змінюватися з 2003 р., що пов'язано зі зростанням з 2003 р. до 2008 р. фінансування наукових досліджень за рахунок бюджетних коштів. Вказане, а також ряд організаційно-правових заходів з посилення патентно-ліцензійної діяльності в НАН України призвели до поступового збільшення кількості поданих заявок та отриманих охоронних документів у два рази – до 600–700 на рік.

Суттєвим фактором розвитку патентно-ліцензійної діяльності в Академії наук стало прийняття Президією НАН України розпорядження «Про підрозділи з питань трансферу технологій, інноваційної діяльності та інтелектуальної власності» від 16 січня 2007 р. № 15.

Розпорядженням з метою підвищення рівня охорони об'єктів права інтелектуальної власності в установах НАН України, а також забезпечення маркетингу результатів наукових розробок та розширення їх впровадження було затверджено:

– Типове положення про структурний підрозділ з питань трансферу технологій, інноваційної діяльності та інтелектуальної власності наукових установ НАН України;

– Положення про використання об'єктів права інтелектуальної власності в НАН України;

– Примірні договори про службові об'єкти права інтелектуальної власності та виплату винагороди за їх використання та примірний договір між творцями об'єктів права інтелектуальної власності.

Керівників наукових установ НАН України, діяльність яких пов'язана зі створенням винаходів та інших об'єктів права інтелектуальної власності, впровадженням результатів наукових розробок, зокрема, було зобов'язано:

– забезпечити утворення структурних підрозділів, а також реорганізацію підрозділів з патентно-ліцензійної та винахідницької роботи у зазначені підрозділи з внесенням відповідних змін до штатного розкладу установ;

– передбачити у структурних підрозділах посади наукових співробітників, що займаються питаннями кон'юнктурних, маркетингових, патентних досліджень, трансфером технологій.

Установам було також запропоновано розглянути питання про внесення доповнень до колективних договорів стосовно визначення розміру та порядку виплати винагороди, преміювання за створення та використання об'єктів права інтелектуальної власності, що створюються працівниками установ.

Крім того, розпорядженням Президії НАН України № 683 від 30 жовтня 2005 р. були затверджені вимоги та методичні підходи щодо проведення інвентаризації нематеріальних активів у наукових установах, що надало поштовху діяльності установ з бухгалтерського обліку нематеріальних активів.

Зазначені заходи поступово привели до утворення підрозділів з питань трансферу технологій, інноваційної діяльності та інтелектуальної власності в 92 наукових установах НАН України та до вдосконалення обліку нематеріальних активів. Так, згідно з річними звітами наукових установ за 2017 р. в балансі установ було відображено в якості нематеріальних активів майнові права на 4305 винаходів, корисних моделей, промислових зразків, торговельних марок, сортів рослин (з них 694 взято на облік у 2014 р.), у тому числі 330 авторських свідоцтв та патентів на сорти рослин¹⁰.

Для вказаних років характерним є негативна тенденція подання заявок на винаходи, що пов'язано зі зменшення фінансування проведення наукових досліджень та обмеженням у 2013–2014 рр. або неможливістю використання коштів, що отримують наукові установи від госпдоговірної діяльності. Зазначене обумовило складнощі сплати зборів за подання заявок та підтримку чинності охоронних документів, зменшення

пакета охоронних документів на винаходи й корисні моделі, що підтримуються установами Академії наук, а також до зменшення обсягів використання результатів розробок, у тому числі ОІВ, організаціями та підприємствами. Разом із тим за ініціативою НАН України Законом України «Про наукову і науково-технічну діяльність» (в редакції від 26 листопада 2015 р.) були передбачені положення щодо створення науковими установами господарських товариств з метою використання об'єктів права інтелектуальної власності (ст. 60); здійснювалося вдосконалення використання створених в наукових установах ОІВ при реалізації науково-технічних проектів спільно з суб'єктами господарювання (постанови бюро Президії НАН України від 13 грудня 2017 р. № 340, від 7 жовтня 2015 р. № 236), використання ОІВ при утворенні господарських товариств (розпорядження Президії НАН України від 17 травня 2016 р. № 293). На сайті НАН України створено окремий розділ «Охорона прав інтелектуальної власності та трансфер технологій в наукових установах» з докладною інформацією щодо нормативного регулювання цієї діяльності в НАН України, з розміщенням методичних матеріалів¹¹.

Українська наука, як середовище створення різних об'єктів інтелектуальної власності, потребує найскорішого реформування. Також існує необхідність подальшого посилення правової культури для захисту прав інтелектуальної власності, підвищення загального рівня підготовки кваліфікованих фахівців з цих питань. Це потребує великого обсягу спеціальних теоретичних знань та практичного досвіду вдосконалення законодавства, спрямованого на охорону права на об'єкти інтелектуальної власності, створення сприятливих умов для розвитку цивілізованого ринку цих об'єктів. Потрібне державне сприяння охороні інтелектуальної власності, що вимагає запровадження організаційно-правових заходів. Економічне відродження нашої країни, орієнтація на розвиток ринкових відносин, прагнення співпраці зі світовим співтовариством потребують чітко визначених перспектив розвитку та удосконалення суспільних відносин у цій важливій сфері і є необхідною умовою розвитку національної економіки, підвищення рівня добробуту громадян, забезпечення національної безпеки нашої держави та зростання загального рівня культури наших громадян, що значно поліпшить передумови для євроінтеграції в недалекому майбутньому.

¹ Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 р. № 435-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 40. – Ст. 356.

² Про авторське право і суміжні права: Закон України від 23 грудня 1993 р. № 3792-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 13. – Ст. 64.

³ Про розміри відрахувань до фондів творчих спілок України за використання творів літератури та мистецтва : постанова Кабінету Міністрів України від 3 березня 1992 р. № 108 : [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/108-92-%D0%BF> ; Про мінімальні ставки авторської винагороди за використання творів літератури і мистецтва : постанова Кабінету Міністрів України від 18 листопада 1994 р. № 784 (втратила чинність на підставі постанови КМ № 72 (72-2003-п) від 18 січня 2003 р.; Про державну реєстрацію прав автора на твори науки, літератури і мистецтва : постанова Кабінету Міністрів України від 18 липня 1995 р. № 532 (із змінами) : [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/532-95-%D0%BF> ; Про затвердження Правил роздрібної торгівлі примірниками аудіовізуальних творів, фонограм, відеограм, комп'ютерних програм, баз даних : постанова Кабінету Міністрів України від 4 листопада 1997 р. № 1209 // Офіційний вісник України. – 1997. – № 45; Про затвердження положень з питань розповсюдження примірників аудіовізуальних творів, фонограм, відеограм, комп'ютерних програм, баз даних : постанова Кабінету Міністрів України від 13 жовтня 2000 р. № 1555 // Урядовий кур'єр. – 2000. – № 227.

⁴ Бернська конвенція про охорону літературних і художніх творів від 24 липня 1971 р. : [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/995_051 ; Міжнародна конвенція про охорону інтересів виконавців, виробників фонограм і організацій мовлення від 26 жовтня 1961 р. : [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_763 ; Міжнародна конвенція про охорону інтересів виконавців, виробників фонограм і організацій мовлення : [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/995_763 ; Конвенція про розповсюдження несучих програми сигналів, що передаються через супутники від 21 травня 1974 р. : [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/995_250 ; Всесвітня конвенція про авторське право 1952 року від 6 вересня 1952 р. : [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_052

⁵ Про охорону прав на винаходи і корисні моделі : Закон України від 15 грудня 1993 р. № 3687-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 7. – Ст. 32; Про охорону прав на промислові зразки : Закон України від 15 грудня 1993 р. № 3688-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 7. – Ст. 34.

⁶ Паризька конвенція про охорону промислової власності від 20 березня 1883 р. // Зібрання чинних міжнародних договорів України. – 1990. – № 1. – 320 с.; Договір про патентну кооперацію від 19 червня 1970 р. // Зібрання чинних міжнародних договорів України. – 1990. – № 1. – 366 с.; Євразійська патентна конвенція від 9 вересня 1994 р. : [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/997_420

⁷ «Про охорону прав на знаки для товарів і послуг : Закон України від 15 грудня 1993 р. № 3689-XII // Голос України. – 1994. – 17 лютого; Про охорону прав на зазначення походження товарів : Закон України від 16 червня 1999 р. № 752-XIV // Урядовий кур'єр. – 1999. – 29 липня.

⁸ Про захист від недобросовісної конкуренції: Закон України від 7 червня 1996 р. № 236/96-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 36. – Ст. 164.

⁹ Про охорону прав на топографії інтегральних мікросхем : Закон України від 5 листопада 1997 р. № 621/97-ВР // Урядовий кур'єр. – 1997. – 11 грудня.

¹⁰ Створення, правова охорона та використання об'єктів права інтелектуальної власності / Звіт про діяльність Національної академії наук України у 2017 році / НАН України. – К. : Академперіодика, 2018. – С. 397–402.

¹¹ Охорона прав інтелектуальної власності та трансфер технологій в наукових установах. : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ipr.nas.gov.ua/> (дата звернення: 01.06.2017).

Резюме

Бошицький Ю.Л., Капица Ю.М. Правові аспекти реалізації прав інтелектуальної власності в Україні на прикладі НАН України.

Стаття присвячена ролі права у створенні та охороні об'єктів інтелектуальної власності. Аналізується національне законодавство, що регулює правове підґрунтя створення, охорони та використання об'єктів права інтелектуальної власності в НАН України. Аналізується діяльність наукових установ НАН України в патентно-ліцензійній сфері. Автори доводять, що українська наука як середовище створення різних об'єктів інтелектуальної власності потребує якнайшвидшого реформування. Для цього потрібне державне сприяння охороні інтелектуальної власності, що вимагає запровадження організаційно-правових заходів.

Ключові слова: охорона об'єктів інтелектуальної власності, використання об'єктів права інтелектуальної власності в НАН України, наукові установи, патентно-ліцензійна робота, правова культура, державне сприяння охороні інтелектуальної власності, розвиток національної економіки.

Резюме

Bohitsky Y., Kapitsa Y. Правовые аспекты реализации прав интеллектуальной собственности в Украине на примере НАН Украины.

Статья посвящена роли права в организации и охране объектов интеллектуальной собственности. Анализируется национальное законодательство, регулирующее правовую основу создания, охраны и использования объектов права интеллектуальной собственности в НАН Украины. Анализируется деятельность научных учреждений НАН Украины в патентно-лицензионной сфере. Авторы доказывают, что украинская наука как среда создания различных объектов интеллектуальной собственности требует скорейшего реформирования. Для этого нужно государственное содействие охране интеллектуальной собственности, что требует введения организационно-правовых мер.

Ключевые слова: охрана и защита объектов интеллектуальной собственности, использование объектов права интеллектуальной собственности в НАН Украины, научные учреждения, патентно-лицензионная работа, правовая культура, государственное содействие охране интеллектуальной собственности, развитие национальной экономики.

Summary

Boshitsky Y., Kapitsa Y. Legal aspects of the implementation of intellectual property rights in Ukraine using the example of the National Academy of Sciences of Ukraine.

The article covers the role of law in creation and protection of intellectual property. The national legislation regulating the legal basis for the creation, protection and use of the objects of intellectual property rights in the National Academy of Sciences of Ukraine is analyzed. The activity of scientific institutions of the NAS of Ukraine in the patent and license sphere is analyzed. The authors assert that Ukrainian science as a medium for the creation of various objects of intellectual property requires reforming as soon as possible. For this, the state assistance to protect intellectual property is needed that requires the introduction of organizational and legal measures.

Key words: protection of intellectual property, use of intellectual property rights in the National Academy of Sciences of Ukraine, scientific institutions, patent-licensing work, legal culture, state assistance to protect intellectual property, development of the national economy.

УДК 347.7

І.М. ПАНЧЕНКО

Ірина Миколаївна Панченко, кандидат юридичних наук, доцент Херсонської державної морської академії

ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД НА ШЛЯХУ ДО ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ: ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Значимість інноваційного потенціалу наукової школи в освітньому процесі вищого навчального закладу (далі – ВНЗ) у сучасних ринкових умовах постійно зростає. ВНЗ розвинених держав – це не тільки організація, що виконує функцію збереження культурно-освітнього національного потенціалу, підвищення рівня освіченості населення та науково-технічного розвитку країни, відтворення накопичених знань і досвіду поколінь, а й суб'єкт економіки, товаровиробник інтелектуального продукту і освітніх послуг.

Реформування української системи вищої освіти зумовило потребу у формуванні інноваційної моделі розвитку вищої школи та створенні сучасних навчальних закладів, завданням яких буде використання науково-інноваційного потенціалу вишу для розвитку економіки і вирішення соціальних завдань регіону та країни в цілому. Користуючись досвідом інших країн світу, в нашій державі відбуваються спроби вирішити низку проблем, що давно назріли в українській системі освіти та постали перед формуванням ринку освітніх послуг в Україні.